

NICOLAAS EN ALEXANDRA

HET LAATSTE TSARENPAAR

ROBERT K. MASSIE

NICOLAAS EN ALEXANDRA

Voor Suzanne

Robert K. Massie

NICOLAAS EN ALEXANDRA

Het laatste tsarenpaar

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright Nederlandse vertaling © 2018, Uitgeverij Omniboek

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Nicholas and Alexandra* bij
Atheneum Publishers: New York, 1967.
Copyright © 1967, R.K. Massie

Deze vertaling van Bies van Ede is gebaseerd op de oorspronkelijke vertaling van J. van Heerden van het boek dat in 1985 verscheen onder de titel *Nicolaas en Alexandra: de laatste jaren van het Russische keizerrijk*.
De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek.

Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp
Omslagbeeld Olga Shirnina (Klimbim): *Family of Nicholas II, the last Emperor of Russia*.
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
ISBN 9789401912648
ISBN e-book 9789401912655
NUR 680

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

INHOUD

Genealogie van Nicolaas en Alexandra	7
Inleiding	9
De hoofdrolspelers	17

DEEL I **21**

1. 1894: Keizerlijk Rusland	23
2. De tsarevitsj Nicolaas	37
3. Prinses Alix	53
4. Trouwen	69
5. De kroning	81
6. De nieuwe tsaar	93
7. Twee revolutionairen	107
8. Het advies van de ‘Kaiser’	119
9. 1905	137

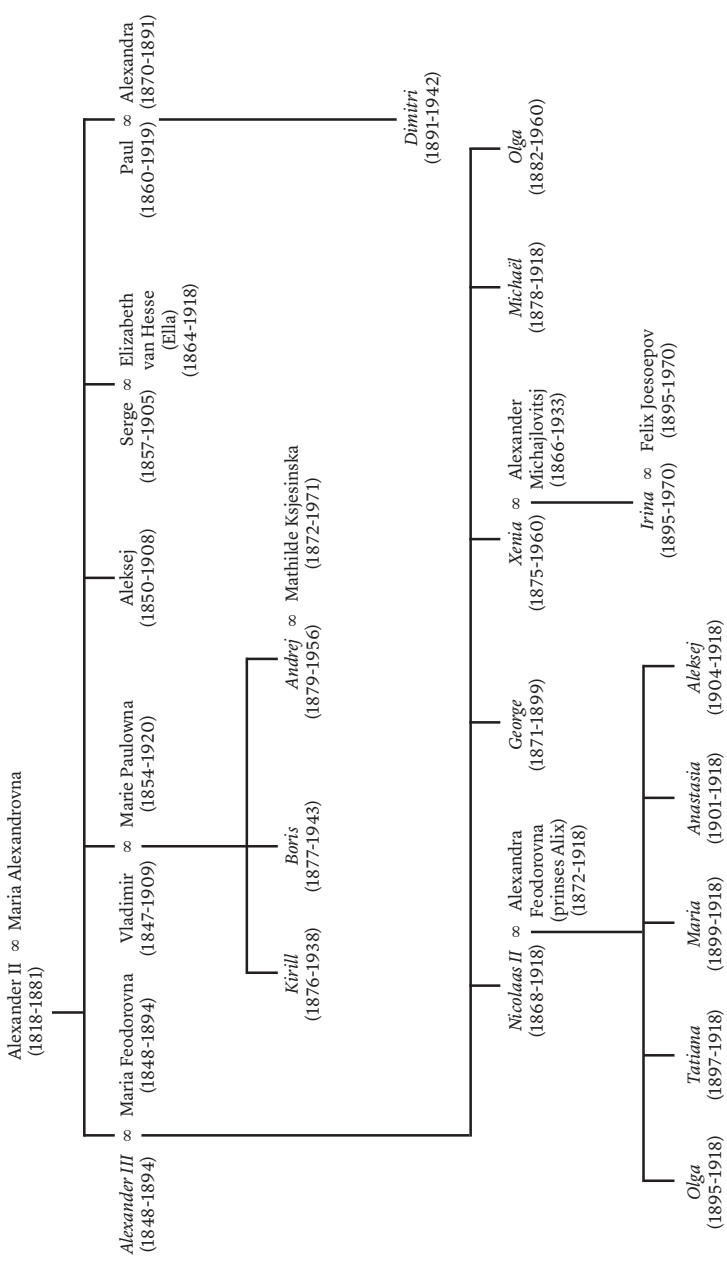
DEEL II **153**

10. Het dorp van de tsaar	155
11. ‘OTMA’ en Aleksej	171
12. De zorgen van een moeder	187
13. De vorstelijke reizen	207
14. ‘De kleine zal niet sterven’	223
15. Raspoetin	235
16. De heilige duivel	251
17. ‘We willen een groots Rusland’	263
18. De Romanov-dynastie	285
19. De lange zomer van 1914	303

DEEL III	327
20. Voor de verdediging van het heilige Rusland	329
21. Stavka	349
22. ‘Die arme jongens zijn bereid te sterven voor een glimlach’	365
23. De fatale misleiding	383
24. De regering valt	405
25. De prins en de boer	433
26. De laatste winter op Tsarskoje Selo	449
27. Revolutie: maart 1917	465
28. Troonsafstand	481
29. De keizerin alleen	501
DEEL IV	515
30. Burger Romanov	517
31. ‘De regering van Zijne Majesteit dringt niet verder aan’	533
32. Siberië	549
33. Een paar goede Russen	565
34. Jekaterinaburg	585
Epiloog	597
Noten	613
Register	643

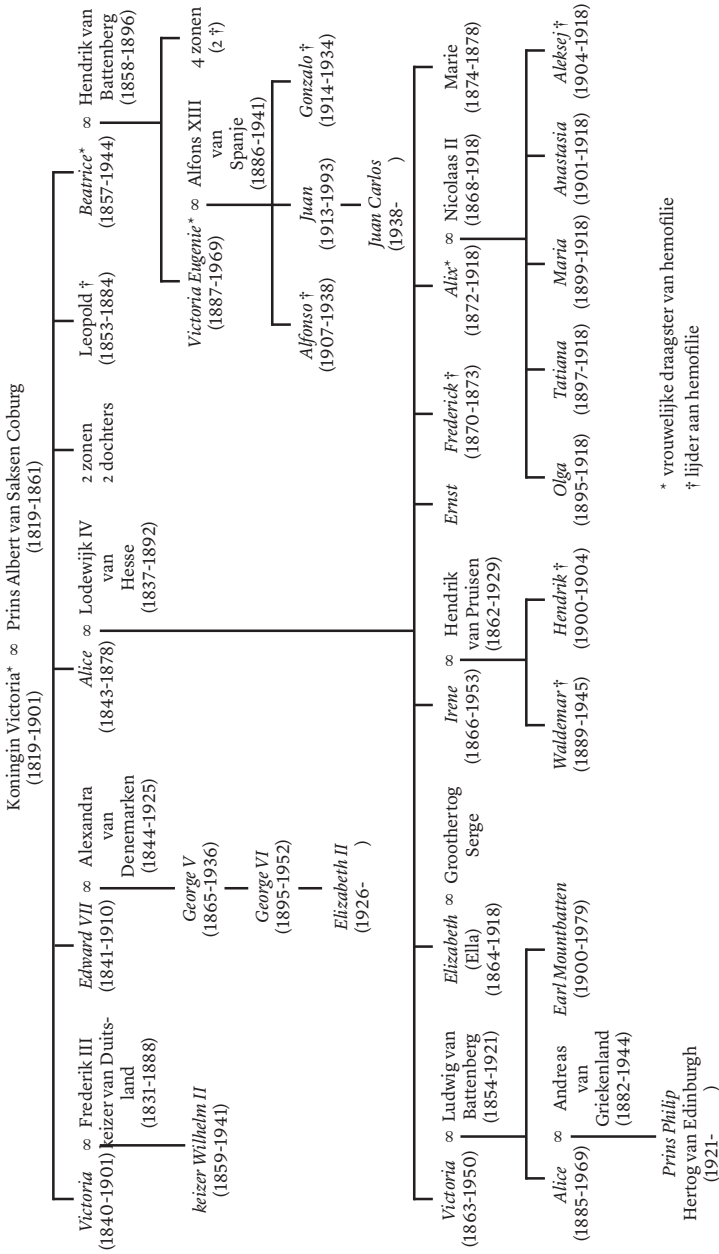
GENEALOGIE VAN NICOLAAS EN ALEXANDRA

GEDEELTELIJKE STAMBOOM VAN NICOLAAS II

GEDEELTELIJKE STAMBOOM VAN ALEXANDRA

* vrouwelijke draagster van hemofilie
† lijder aan hemofilie

INLEIDING

Toen *Nicolaas en Alexandra* in 1967 uitkwam, leek het communisme in Rusland een monoliet, onwrikbaar en eeuwig. Ik geloofde niet dat ik, mijn kinderen of mijn kleinkinderen het systeem zouden zien verdwijnen. En toch barstte de monoliet en brokkelde hij af, zo snel dat het moeilijk was om bij te houden. Het communistische systeem verdween, Leningrad werd St. Petersburg en de wit-blauw-rode vlag die Peter de Grote in Rusland introduceerde, verving de hamer en sikkel die boven het Kremlin wapperde. Tegelijk met de opwinding en de verwarring van het kijken naar hun toekomst, keken de Russen ook naar hun verleden. Rusland bestaat tenslotte al duizend jaar, het Sovjettijdperk duurde er maar vierenzeventig. De Romanov-dynastie die figuren als Peter de Grote en Catharina de Grote had voortgebracht, regeerde meer dan drie eeuwen. De dynastie werd ruw beëindigd met een wrede executie in een kelder in Siberië, maar veel Russen hadden nooit te horen gekregen dat dit was gebeurd. Of hoe. Of waarom.

Dit waren de dingen die mij ook interesseerden. Ik ben Amerikaan en mijn interesse in het leven en de regering van de laatste tsaar was de interesse van een historicus – en van een vader. Ik was nieuwsgierig omdat de gebeurtenissen in Rusland een grote verandering in de geschiedenis van de twintigste eeuw hadden veroorzaakt, en ik had in het grootste deel van die eeuw geleefd. Bovendien was mijn oudste zoon hemofiliepatiënt, en dat gaf de tragedie van Nicolaas, Alexandra en hun enige zoon een persoonlijk tintje.

Toen ik dit boek begon te schrijven, had ik geen vooraf ingenomen

politieke standpunten. Het was niet mijn doel om te beschuldigen of te vergoelijken, maar om te ontdekken en uit te leggen. Wat ik ontdekte, was zowel fascinerend als frustrerend. Er was algemene overeenstemming dat de hemofilie van tsarevitsj Aleksej, de erfgenaam van de laatste Tsaar aller Russen, een belangrijke factor in de persoonlijke en politieke levens van zijn ouders was geweest en, vanwege zijn uitzonderlijke positie, in de ondergang van het Russische keizerrijk. In een poging om alle doodsangsten die de hemofilie van haar zoon opleverde te bezweren, wendde de wanhopige moeder zich tot Grigori Raspoetin, de charismatische en losbandige Siberische mysticus. Raspoetins nabijheid tot de troon – zijn invloed op de keizerin en, via haar, op haar echtgenoot en de regering van Rusland – bespoedigde de val van de dynastie.

Dit was fascinerend. Maar het was frustrerend dat niemand wist wat er precies was gebeurd, ondanks de grote invloed die werd toegekend aan de ziekte. Er was geen verklaring, noch in medische, noch in humanitaire termen. Als de ziekte van de jongen en de hulp die Raspoetin hem gaf, de Romanov-dynastie werkelijk ten val gebracht hadden en hadden geleid tot de Russische revolutie met al haar afschuwelijke gevolgen, waarom was er dan nooit een poging gedaan deze perioden van leed en dramatische genezing te bestuderen en te interpreteren? Wie heeft nooit van Raspoetin en zijn gruwelijke dood gehoord? Maar wie weet waar zijn steun aan de tsarevitsj echt uit bestond? Om historische en menselijke redenen lijkt dit me van het grootste belang, want alleen door de verhouding te begrijpen, ontdek je de innerlijke samenhang van dit verhaal.

Ik heb de dagboeken, brieven en memoires bestudeerd van de mannen en vrouwen die bij het drama betrokken waren. In de brieven van Nicolaas en Alexandra en brieven die de tsaar aan zijn moeder schreef, in de boeken van keizerlijke familieleden, vriendinnen van de tsarina, hofdames, hofbeambten en buitenlandse ambassadeurs, ligt een schat aan informatie, die nooit is verzameld. Het is mijn bedoeling in dit boek alle lijnen samen te laten komen en met behulp van de moderne medische wetenschap en psychiatrie en putkend uit de ervaring die alle ouders van hemofilielijders delen, verslag uit te brengen van de strijd van één gezin tegen deze ziekte, die in dit geval voor de hele wereld enorme gevolgen zou hebben.

Aanvankelijk ging mijn belangstelling uit naar de rol die de hemo-filie gespeeld had, maar al gauw breidde dat zich uit tot het bewind van Nicolaas II in zijn geheel, zijn rol als tsaar, zijn plaats in de geschiedenis en het tijdperk waarin hij de leidende rol speelde. Een halve eeuw na de revolutie zien Russische emigranten in hem het symbool van een bijna vergeten tijdperk, ze vereren en idealiseren hem. Anderen zien hem als Bloedige Nicolaas. Over het algemeen wordt hij echter beschreven als een lichtvaardige, zwakke en domme figuur die nauwelijks in staat was leiding te geven aan een wankelend en corrupt imperium. Dat is zeker de gangbare visie op deze laatste tsaar.

Toch was de vondst in 1979 van de stoffelijke resten van leden van de familie bij het Russische Jekaterinaburg groot nieuws. Een jaar eerder had de Russisch-Orthodoxe Kerk in het Buitenland hen al als martelaren heilig verklaard ondanks het ontbreken van stoffelijke resten. De in 1979 gevonden lichamen konden na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie worden opgegraven, waarna Nicolaas, zijn vrouw en drie van zijn kinderen door DNA-onderzoek geïdentificeerd konden worden. In 1998 werden de stoffelijke overschotten herbegraven in St. Petersburg, ook al ontbraken Aleksej en Maria. Botresten die in 2007 door archeologen werden gevonden in de omgeving van Jekaterinaburg bleken van hen afkomstig. Het verhaal over hun ontsnapping werd daarmee definitief ontzenuwd.

Op 14 augustus 2000 werden Nicolaas, zijn vrouw en zijn kinderen door de Russisch-orthodoxe kerk tot *strastoterpets*: ‘draggers van lijden’, verklaard. Ze werden het symbool van het door de Sovjets onderdrukte geloof. Nicolaas heeft zo een nieuwe leidende rol voor het volk aangemeten gekregen. In 2008 herstelde het Russische hoogerechtshof Nicolaas II in ere. De opperrechters bepaalden dat de tsaar en zijn gezin door ongerechtvaardigde politieke repressie om het leven waren gekomen. Een jaar later werden ook de zes andere leden van de tsarenfamilie in ere hersteld.

Historici erkennen dat Nicolaas ‘een aardige man’ was – de bewijzen van zijn persoonlijke charme, vriendelijkheid, liefde voor zijn gezin, diepreligieuze overtuiging en patriotisme zijn te overtuigend om ontkend te kunnen worden. Persoonlijke karakteristieken zijn echter niet aan de orde, werd er beargumenteerd. Wat telde, was dat Nicolaas een slechte tsaar was.

Historisch gezien waren het de grote leiders van het Russische rijk – Ivan de Verschrikkelijke, Peter de Grote, Lenin en Stalin – die door het gebruik van geweld en terreur hun onderontwikkelde land voorwaarts hebben gestuwd. De Russen hebben altijd ontzag gehad voor de man die hen met de zweep voortdreef. Tsaar Peter, die zijn vijanden op de pijnbank legde en op het Rode Plein liet ophangen, die zijn eigen zoon doodmartelde, wordt Peter de Grote genoemd. Maar Nicolaas, die minder streng regeerde dan enige tsaar vóór hem, heet ‘Bloedige Nicolaas’. Menselijk gesproken is dat een dramatische ironie, temeer daar Nicolaas wist dat hij zo genoemd werd.

Het is misschien niet helemaal eerlijk om Nicolaas op het punt van bekwaamheden met zijn indrukwekkende voorvaderen te vergelijken. Niemand kan zeggen hoe die zich gehouden hadden onder de lawine van rampen die Nicolaas kreeg te verduren. Het is misschien eerlijker en ook onthullender om Nicolaas II te vergelijken met degenen die in zijn tijd op de verschillende tronen in Europa zaten: Edward VII en George V in Engeland, Wilhelm II in Duitsland en Frans Jozef in Oostenrijk. Was een van hen beter dan Nicolaas opgewassen geweest tegen de storm die losbrak? De geschiedenis zelf levert op deze vraag al gedeeltelijk een antwoord: dezelfde catastrofale oorlog die bijdroeg tot de val van Nicolaas, stootte ook de keizers van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije van de troon.

Een vergelijking met Edward VII en George V, de oom en neef van Nicolaas, verscherpt de ironie van het lot. Want als Nicolaas niet zo ingeprent was dat grondwetten uit den boze waren, zou hij een uitstekend constitutioneel monarch geweest zijn. Hij was minstens zo intelligent als de andere Europese vorsten in zijn tijd. Zijn capaciteiten kwamen verrassend overeen met die van George V, op wie hij ook uiterlijk leek. In Engeland, waar een monarch alleen een goed mens hoefde te zijn om gewaardeerd te worden als een goede koning, zou Nicolaas II een gerespecteerd vorst geweest zijn.

Maar het noodlot gaf de laatste Romanov-tsaar niet zo'n rustig bestaan en ruimte voor hem niet zo'n beschut plekje in de wereld-geschiedenis in. Hij was een Rus en hij werd geen constitutioneel monarch, maar de alleenheerser over miljoenen onderdanen en een enorm rijk. Eenmaal op de troon werd hij geconfronteerd met twee vreselijke rampen tegelijk: een zoon met hemofilie en de dreigende

desintegratie van zijn rijk. Vanaf het moment dat de tsarevitsj het levenslicht zag, raakten die twee gevaren met elkaar verknoopt. Hoewel hij aan de top stond van een politiek systeem dat zijn tijd had overleefd, was het niet onvermijdelijk of voorbestemd dat het Russische keizerrijk totaal ineen zou storten. In 1905 brak er een gedeeltelijke revolutie uit. De absolute macht werd uit de handen van de tsaar genomen met de oprichting van een parlement, de Doema.

In de periode van de Derde Doema, onder leiding van eerste minister Pjotr Soltypin, was de samenwerking tussen de troon en het parlement veelbelovend. Gedurende de Eerste Wereldoorlog vroeg het land niet om een revolutie maar om hervormingen, voor een gedeelde verantwoordelijkheid in de strijd en het bereiken van de overwinning. Maar Nicolaas vocht koppig tegen iedere poging om zijn macht verder te verdunnen. Dat deed hij omdat hij geloofde dat hij de hem door God opgelegde taak uitvoerde, een geloof dat hem veelvuldig door zijn vrouw werd opgedrongen. En dat is het punt. Alexandra, gedreven door het lijden van haar zoon, had zich tot Raspoetin gekeerd voor zijn redding van de hemofilie.

Toen de ultieme politieke crisis aanbrak, maakte Alexandra, aangezet door Raspoetin, gepassioneerd bezwaar tegen het verder delen van de keizerlijke macht die ze als haar zoons erfenis beschouwde. Door haar de ruimte te geven, door te vechten voor het behoud van de autocratie, door ieder pleidooi voor een regering met een grotere verantwoordelijkheid te verwerpen, maakte Nicolaas de revolutie en de uiteindelijke triomf van Lenin onvermijdelijk.

Na de revolutie dacht de Sovjetregering dat ze Rusland voorgoed zou besturen en had ze Nicolaas niet langer nodig als misdadiger. De feiten over zijn leven en zijn heerschappij werden weggeborgen in staatsarchieven. Langzaamaan raakten de tsaar en zijn gezin in de vergetelheid. Ik herinner me dat ik in de jaren zestig van de vorige eeuw voor een vitrine in het Legermuseum in het Kremlin stond. Er werden Fabergé-eieren in tentoongesteld, inclusief een ei met miniatuurportretten van de tsaar en zijn kinderen. Een groep Russische vrouwen stond naar de portretjes te kijken en ze vroegen zich hardop af wie deze kinderen konden zijn. Ik vertelde dat het de kinderen van tsaar Nicolaas II waren en noemde hun namen. ‘Wat is er

met hen gebeurd?’ vroegen de vrouwen. ‘Ze zijn vermoord,’ zei ik. ‘Door wie?’ vroegen ze. ‘Door de Sovjetregering. Lenin keurde het goed.’ Ze keken me aan met een mengeling van verbazing en ongelof. ‘Hoe weet u dat?’ vroeg een van hen. ‘Ik ben een Amerikaans historicus,’ zei ik. ‘Ik heb de keizerlijke familie lang bestudeerd.’ Ze knikten, niet helemaal overtuigd, en keken weer naar de eieren.

Niet alleen in de Sovjet-Unie vervaagde de herinnering aan dit gezin. Toen ik jaren geleden klaar was met dit boek, begon ik over een titel na te denken. Uiteindelijk begreep ik dat het boek in wezen over twee mensen ging, en ik besloot het *Nicolaas en Alexandra* te noemen. Mijn uitgever was verbijsterd. ‘Nicolaas en Alexandra wíé?’ zei hij. ‘Geen mens weet over wie je het hebt. Niemand heeft ooit van hen gehoord!’

Toen het boek uitkwam, werd het een wereldwijd succes. Twee gemeenschappen voelden zich vooral aangesproken. Zowel Russische emigranten als hemofiliepatiënten vertelden me dat de bijzondere omstandigheden waarin ze leefden, nog nooit zo duidelijk waren uitgelegd. Maar het stemde me droevig dat geen van beide groepen veel belangstelling voor elkaar had. De Russen hadden weinig belangstelling voor hemofilie; ze gaven Alexandra nog steeds de schuld, ‘de Duitse’ die de ‘Duitse ziekte’ naar Rusland en haar zoon had gebracht. De hemofiliepatiënten leefden mee met de moeder en haar zoon, maar interesseerden zich niet voor Rusland, de Russen of de historische implicaties van de ziekte van de tsarevitsj. Toch had ik, door de bank genomen, geluk. Het boek stimuleerde een stroom van andere boeken en films over de Romanovs. Duizenden mensen vertelden of schreven me dat het boek hun leven veranderd had. Sommigen zeiden dat het had geleid tot een interesse in Rusland die ze nu op veel niveaus in het hoger en universitair onderwijs tentoon spreidden. Een grote groep liet me weten dat *Nicolaas en Alexandra* hun een algemene introductie in de geschiedenis heeft gegeven en dat ze nu belangstelling hebben voor veel terreinen in het verleden van de mens.

De reactie van de Sovjetautoriteiten varieerde van zware kritiek tot behoedzame goedkeuring. Een vroege recensie zei dat het boek een mengelmoes van leugens was, samengesteld door een CIA-agent. Maar het duurde niet lang voordat westerse toeristen en

bezoekers het boek meenamen naar Rusland, en daarna gingen zelfvervaardigde Russische vertalingen van hand tot hand.

In de vroege jaren zeventig van de vorige eeuw werd het officiële standpunt bijgesteld. Een conferentie van professoren in Leningrad verklaarde dat de auteur de marxistisch-leninistische dialectiek niet begreep en geen passend gewicht aan de rol van Lenin had toegekend, maar dat de beschrijving en de analyse van Nicolaas II en zijn regering accuraat waren. Dat betekende, concludeerden ze, dat het boek niet langer moest worden beschouwd als een politieke en ideologische provocatie, maar simpelweg als gebrekkige geschiedschrijving. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw, toen het communistische regime verdween, is *Nicolaas en Alexandra* in de Russische boekhandel verkrijgbaar, hoewel er in de geest van Ruslands nieuwe ondernemerskapitalisme alleen vertaalde roafdrukken leverbaar zijn.

In het staatsmuseum de Hermitage in St. Petersburg en in tentoonstellingshal de Nieuwe Manege buiten het Kremlin in Moskou hebben tienduizenden nieuwsgierige en gefascineerde Russen de weelderige tentoonstellingen ‘Nicolaas en Alexandra’ bezocht. Sterker nog, de directeurs van het Staatsarchief en de Russische Staatsbibliotheek publiceren boeken en geven internationaal lezingen over de laatste tsaar, zijn vrouw, zijn vier dochters en zijn zoon met hemofilie.

Het communisme dat Lenin naar Rusland bracht, heeft er wortel geschoten en de ideologie ervan is wereldwijd verspreid. Het was een van de kerne gebeurtenissen van de twintigste eeuw. Ironisch genoeg genoeg is Rusland de enige wereldmacht waarmee Amerika nooit een oorlog gevoerd heeft. De huidige tweedracht in de wereld gaat niet over handel of grondgebied, maar over ideologie. Dat is de erfenis van Lenin.

Het is tevens de erfenis van Raspoetin en de hemofilie. Kerenski heeft eens gezegd: ‘Als Raspoetin er niet geweest was, was Lenin er niet geweest.’ Als dat waar is, is het tevens waar dat als er geen hemofilie geweest was, er ook geen Raspoetin geweest zou zijn. Daarmee is niet gezegd dat alles wat er in Rusland gebeurd is, teruggevoerd kan worden op de persoonlijke tragedie van een jongetje.

Men moet daarbij ook betrekken de achterlijkheid en labiliteit van de Russische samenleving, de drang naar hervormingen, de inspanning en beproeving van de wereldoorlog en de zachtaardige en beedeerde aard van de laatste tsaar.

Ze beïnvloedden de gebeurtenissen allemaal. Maar alsof het aanstuurde op een gruwelijk einde, introduceerde het noodlot hemofilie en Raspoetin. Het was een slag die Nicolaas en het Keizerlijke Rusland niet meer te boven kwamen.

Nu, aan het begin van een nieuwe eeuw, verstommen de discussies over het instituut autocratie en de politieke fouten van de laatste tsaar. Terwijl de afschuw en het medeleven over de manier waarop Nicolaas en zijn gezin vermoord werden, nog vers zijn. In de maanden voor hun dood gedroegen dit echtpaar en hun kinderen zich met uitzonderlijke moed en waardigheid. Uiteindelijk is dat het waardoor ze werden opgeslagen in de nationale en historische herinnering.

Robert K. Massie

DE HOOFDROLSPELERS

NICOLAAS II: tsaar van Rusland (1894-1917).
Voor 1894: de tsarevitsj Nicolaas.

ALEXANDRA FEODOROVNA: keizerin van Rusland (1894-1917), geboren prinses Alix von Hesse-Darmstadt.

ALEKSEJ: de tsarevitsj. Vijfde kind en enige zoon van Nicolaas en Alexandra.

OLGA: }
TATIANA: } dochters van Nicolaas
MARIA: } en Alexandra.
ANASTASIA: }

ALEXANDER III: tsaar van Rusland (1881-1894), vader van Nicolaas II.

MARIA FEODOROVNA: keizerin-weduwe, geboren prinses Dagmar van Denemarken.

GROOTVORST GEORGE: }
GROOTVORST MICHAËL: } broers van Nicolaas II.

GROOTVORSTIN XENIA: }
GROOTVORSTIN OLGA: } zusjes van Nicolaas II.

GROOTVORST VLADIMIR:	}	broers van tsaar Alexander III en ooms van Nicolaas II.
GROOTVORST ALEKSEJ:		
GROOTVORST SERGE:		
GROOTVORST PAUL:		

GROOTVORSTIN MARIA PAULOWNA: echtgenote van grootvorst Vladimir.

GROOTVORST KIRILL:	}	zonen van Vladimir en Maria Paulowna en neven van Nicolaas II.
GROOTVORST BORIS:		
GROOTVORST ANDREJ:		

GROOTVORSTIN ELIZABETH: (Ella), zuster van keizerin Alexandra en echtgenote van grootvorst Serge.

GROOTVORST NICOLAAS NIKOLAJEVITSJ: opperbevelhebber van het Russische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog.

GROOTVORST ALEXANDER MICHAJLOVITSJ: (Sandro), echtgenoot van Xenia, de zuster van Nicolaas II.

PRINS FELIX JOESOPOV: echtgenoot van Irina, de dochter van grootvorstin Xenia en grootvorst Alexander Michajlovitsj.

GROOTVORST DIMITRI: zoon van grootvorst Paul.

EDWARD VII: koning van Engeland (1901-1910) (oom Bertie). Zwager van keizerin-weduwe Maria Feodorovna en oom van keizerin Alexandra en keizer Wilhelm II.

GEORGE V: koning van Engeland (1910-1936) (Georgie), neef van moederszijde van Nicolaas II en neef van vaderszijde van keizerin Alexandra.

WILHELM II: keizer van Duitsland (1888-1918) (Willy), volle neef van keizerin Alexandra, verre neef van Nicolaas II.

- GRAAF SERGEJ WITTE (1905-1906):
     IVAN GOREMYKIN (1906):
     PJOTR STOLYPIN (1906-1911):
 VLADIMIR KOKOVTSOV (1911-1914):
     IVAN GOREMYKIN (1914-1916):
     BORIS STÜRMER (1916):
 ALEKSANDR TREPOV (1916-1917):
     NICOLAJ GOLITSYN (1917):
- } voorzitters van de Raad van Ministers (eerste minister) na het Oktober-manifest van 1905.
- GRAAF VLADIMIR FREDERICKS: hoofd van het keizerlijk hof.
 GRAAF PAUL BENCKENDORFF: grootmaarschalk van het keizerlijk hof.
 DR. JEVGENI BOTKIN: hofarts.
     DR. FEDOROV: arts die de tsarevitsj Aleksej behandelde.
 DR. VLADIMIR DEREVENKO: lijfarts van tsarevitsj Aleksej.
     PIERRE GILLIARD: de Zwitserse huisleraar van tsarevitsj Aleksej.
 ANNA VYROEBOVA: keizerin Alexandra's beste vriendin en vertrouweling.
     DEREVENKO: voormalig matroos, aange-steld aan het hof om tsarevitsj Aleksej te verzorgen en te beschermen.
 MATHILDE KSJESINSKA: ballerina en maîtresse van Nicolaas II vóór zijn huwelijk.
 GRIGORI RASPOETIN: Siberische monnik van boe-renafkomst.
 ALEKSANDR KERENSKI: eerste minister van de Voorlopige Regering (1917).
 VLADIMIR ILJITSJ OELJANOV (Lenin): eerste leider van de Sovjet-staat.

De titels *keizer* en *tsaar* en *keizerin* en *tsarina* zijn allemaal correct en ze worden in dit boek door elkaar gebruikt. *Keizer* was een hogere rang, die Peter de Grote het eerste aannam, maar Nicolaas II, een slavofiel, gaf de voorkeur aan de oudere, meer Russische titel van *tsaar*.

Dateringen in de Russische geschiedenis kunnen verwarrend zijn. Tot 1918 hield Rusland zich aan de oude juliaanse kalender. In de negentiende eeuw liep deze kalender twaalf dagen achter op de gregoriaanse kalender, die bijna overal elders gebruikt werd. In de twintigste eeuw had de Russische kalender een achterstand van dertien dagen. In dit boek worden alle data volgens de nieuwere gregoriaanse kalender opgegeven. Bij uitzondering worden data in de oude stijl (O.S.) vermeld.

Iedere Rus heeft drie namen: zijn voornaam; de naam van zijn vader met het toevoegsel *vitsj* (betekent *zoon van*); en zijn familienaam. Nicolaas heette dus Nicolaas Aleksandrovitsj Romanov. Bij vrouwen wordt als tweede naam die van hun vader met *evna* of *ovna* (*dochter van*) toegevoegd. De jongste dochter van de tsaar was Anastasia Nikolajevna.

DEEL I

Uitzicht op de Fontanka. Het westerse St. Petersburg werd gezien als het Venetië van het Noorden, 1900.

1894: KEIZERLIJK RUSLAND

Vanuit St. Petersburg aan de Baltische Zee, gebouwd in een rivierdelta in een noordelijke uithoek van het keizerrijk, regeerde de tsaar over Rusland. Zijn bezittingen waren zo uitgestrekt, dat als de nacht begon te vallen aan de westelijke grenzen, de dag al aangebroken was langs de oostgrens, de kust van de Stille Oceaan. Tussen deze twee grenzen lag een continent dat een zesde van het landoppervlak van de aarde omvatte. In de Russische winter lagen de uitgestrekte dennenbossen in diepe stilte onder een dikke laag sneeuw. In de zomer ritselden witte berken met hun zilveren bladeren in de schuine stralen van de namiddagzon. Brede en vlakke rivieren stroomden door de groene vlakten van het Europese Rusland naar een eindeloze zuidelijke horizon. Verder naar het oosten stroomden nog machtiger rivieren noordwaarts naar de Poolzee, zich slingerend door bossen waar nog nooit een mens was geweest, en langs de verlaten moerassen van de bevroren toendra.

Hier en daar, verspreid over het enorme land, leefden de 130 miljoen onderdanen van de tsaar: niet alleen Slaven, maar ook Balten, Joden, Duitsers, Georgiërs, Armeniërs en Tataren. Sommigen leefden in provinciale steden en stadjes, gedomineerd door uivormige kerktorens die uit rezen boven huizen met witgekalkte muren. Een veel groter aantal leefde in afgelegen dorpen in ongeverfde houten huisjes. Naast de deuren groeiden soms een paar zonnebloemen. Ganzen en varkens liepen los door de modderige straten. Mannen zowel als vrouwen waren de hele zomer bezig met het zaaien en maaien van graan tot de komst van de eerste septembervorst. In zes

eindeloze wintermaanden veranderde het weidse land in een troosteloze vlakte van bevroren sneeuw. In hun huizen met een atmosfeer van stoom en de geur van kokende thee, zaten de boeren bij lemen kachels te peinzen en te discussiëren over de duistere geheimen van de natuur en God.

Op het platteland leefde het Russische volk onder een sluier van stilte. De meesten stierven in de dorpen waar ze geboren waren. Driekwart van hen was boer, een generatie tevoren bevrijd door de afschaffing van het lijfeigenschap door de tsaar-bevrijder Alexander II. Maar vrijheid produceerde geen voedsel. Als er hongersnood uitbrak en de zwarte aarde barstte door het uitblijven van regen, en het graan op het land verdorde en tot stof verpulverde, dan trokken de boeren het stro van hun daken om hun vee te voederen en lieten ze hun zonen de moeizame voettocht ondernemen naar de stad om werk te zoeken. Tijdens de hongersnood wikkelden de hongerige *moezjeks* zich in hun rafelige mantels en stonden ze de hele dag zwijgend langs de besneeuwde wegen. Adellijke dames in warm bont reden in trojka's door de getroffen streek, met elegante gebaren zilveren munten uitdelend. Daarna kwam de belastingontvanger om de munten te verzamelen en nog meer te eisen.

Als de moezjeks morden, reed een eskader kozakken de stad binnen, met lansen in hun zwart gehandschoende vuisten en zweepen en sabels aan hun zadels. De oproerkraaiers werden afgeranseld, bloed vloeide en de verbittering groeide. Landeigenaren, politie, de plaatselijke gouverneur en zijn functionarissen werden door de Russische boeren vervloekt, maar de tsaar nooit. De tsaar, die ergens ver weg zetelde op een plaats dichter bij de hemel dan bij de aarde, kon geen kwaad doen. Hij was de *batjoesjka*-tsaar, de vader van het Russische volk en wist niet welk leed het had te verduren. 'Het is een grote hoogte tot God. En het is een heel eind naar de tsaar,' zei een Russisch spreekwoord. Als we de tsaar maar konden bereiken en het hem vertellen, zou aan onze moeilijkheden snel een einde komen – was de teneur van honderden Russische sprookjes.

Nu de negentiende eeuw op zijn einde liep, veranderde het leven in veel van deze verspreide dorpen en stadjes. Er werden spoorwegen aangelegd. Rusland bouwde sneller dan enig ander Europees land aan zijn spoorwegnet. Net als in het Amerikaanse westen overbrug-

den spoorwegen de uitgestrekte vlakten, en verbonden ze boerderijen en steden, industrieën en markten. Reizigers konden in Moskou in de trein stappen en na een dag in een gezellige coupé, theedrinkend en kijkend naar het voorbijvliegende besneeuwde landschap, uitstappen in St. Petersburg. In 1891 was er begonnen met de aanleg van Ruslands grootste spoorweg, de Trans-Siberische. Vanaf de oostelijke voorsteden van Moskou zou de spoorbaan zich over een afstand van 6000 kilometer uitstrekken tot aan de Stille Oceaan.

Moskou was destijds net als nu het middelpunt van Rusland, centraal knooppunt van spoor- en waterwegen, handel en verkeer. Van een klein twaalfde-eeuws dorp omgeven door een houten palissade, was Moskou gegroeid tot de hoofdstad en het heilig centrum van Rusland. Hier had Ivan de Verschrikkelijke bij zijn troonsbestijging in 1547 afgekondigd dat hij niet als kroonprins van Moskou, maar als Tsaar aller Russen gekroond zou worden. Moskou was ‘De stad van de veertig maal veertig kerken’. Hoog boven de groene daken glinsterden de geglazuurde en vergulde uivormige toppen van honderden kerktorens. Beneden werden lanen omlijst door prinselijke paleizen en de herenhuizen van welgestelde textielkooplieden. In het labyrint van achterafstraten woonden in rijen houten huizen met twee verdiepingen en blokhutten de stadsklerken en de fabrieksarbeiders. De straten lagen ’s winters diep onder de sneeuw, waren modderig in de lente en stoffig in de zomer. Vrouwen en kinderen die zich buiten waagden, moesten opzijspringen voor een koets of langs stormende kozakken, schreeuwend als cowboys uit het Wilde Westen.

In het hart van Moskou stond, met zijn massieve rode muren oprijzend uit de oever van de Moskva, het bolwerk van Russische macht, het Kremlin. Niet een enkel gebouw, maar een volledig ommurde stad. In de ogen van een romantische Fransman was het niet minder dan een spiegel van Rusland zelf: ‘Deze merkwaardige conglomeratie van paleizen, burchten, kerken, kloosters, kapellen, kazernes, tuighuizen en bastions, dit onsamenhangende mengelmoes van gewijde en wereldlijke gebouwen, dit complex van functies, zoals fort, heiligdom, serail, harem, dodenstad en gebedsplaats, deze combinatie van hoge beschaving en archaïsch barbarisme, dit heftige conflict van het grofste materialisme en voornamelijk spiritualiteit,

vormt dit niet de hele geschiedenis van Rusland, het epos van de Russische natie, het volledige drama van de Russische ziel?’¹

Moskou was ‘Het Derde Rome’, het centrum van het orthodoxe geloof. Voor miljoenen Russen lagen het drama en de schoonheid van het leven grotendeels besloten in hun orthodoxe kerk. In de grote kathedralen van Rusland mengden boerenvrouwen met hoofddoeken om, zich vrij tussen de met bont en juwelen getooide prinsessen. Mensen van verschillende klasse en leeftijd stonden daar urenlang met een kaars, geabsorbeerd door de overstelpende uitstalling van pracht en praal rondom hen. Vanuit iedere hoek van de kerk schitterden gouden iconen in de gloed van het licht. Van de iconostase, een hoog scherm voor het altaar, van de mijters en de kruisen van de bisschoppen in goud bestikte kledij, flonkerden diamanten, smaragden en robijnen. Priesters met lange baarden liepen tussen het kerkvolk door, zwaaiend met rokende wierookvaten. De dienst bestond niet uit dreunende kerkzang maar uit een opeenvolging van hymnen, die hun kracht ontleenden aan diepe, dreunende bassen. Overweldigd door de schittering en de geuren, verlicht door de verheven muziek, schreed de gemeente aan het einde van de mis naar voren om de hand van de bisschop te kussen en zich door hem met heilige olie een kruis op het voorhoofd te laten tekenen. De kerk bood uitersten van emotie, variërend van somberheid tot extase. Ze leerde dat lijden goed was, dat armoede en pijn onvermijdelijk waren. ‘Als God het wil,’ leerde de Rus zichzelf. En met de hulp van de kerk probeerde hij de nederigheid en kracht te vinden om zijn aardse lasten te dragen.

Ondanks alle pracht en praal was Moskou in 1894 niet meer de hoofdstad van het tsaristische rijk. Twee eeuwen eerder had Peter de Grote het land ruw losgerukt uit zijn oude Slavische verleden en richting de cultuur van West-Europa gevoerd. In de delta van de Neva bouwde Peter een nieuwe stad, die Ruslands ‘Venster op Europa’ moest worden. Miljoenen tonnen rood graniet werden in het moerassige land gestort, er werden palen geheid en 200.000 arbeiders stierven aan koorts en ondervoeding. Maar voordat Peter in 1725 overleed, regeerde hij zijn rijk vanuit deze vreemde, kunstmatige hoofdstad aan de Baltische Zee.

De stad van tsaar Peter was gebouwd op negentien eilandjes, verbonden door boogbruggen over bochtige kanalen. In het noord-

oosten lag het grote Ladogameer, in het westen de Finse Golf. Daartussen stroomde de brede Neva. ‘De stad tot in het hart in tweeën splitsend, vloeit het koude water van de Neva stil en snel als een stroom grijs metaal (...) met zich meevoerend de geur van de eenzame wouden en moerassen, vanwaar de rivier ontspringt.’² De noordelijke oever werd gedomineerd door de bastions van de Petrus-en-Paulusvesting, waarboven de slanke gouden spits van de 120 meter hoge toren van de binnen het fort gelegen kathedraal uit rees. Over een lengte van 5 kilometer liep langs de zuidelijke oever een kade van graniet, met daaraan het Winterpaleis, het Admiraliteitsgebouw, de buitenlandse ambassades en de adellijke paleizen.

Als het Venetië van het Noorden, het Babylon van de Sneeuw, was St. Petersburg Europees en niet Russisch. De architectuur, stijl, leefgewoonten en gedachten waren westers. Italiaanse architecten als Rastrelli, Rossi en Quarenghi, door tsaar Peter en zijn opvolgers naar Rusland gehaald, hadden grote barokke paleizen in rood en geel, lichtgroen of blauw en wit ontworpen te midden van fraaie tuinen aan brede en statige boulevards. Zelfs de kleinere huizen waren beschilderd, gepleisterd en versierd in zuidelijke stijl en kleuren. Plompe openbare gebouwen waren verlucht met gedecoreerde raamlijsten, balkons en zuilen aan de ingang. De enorme Onze Lieve Vrouwe van Kazankathedraal was een kopie van de St. Pieter in Rome.

Ondanks haar zuidelijke stijl bleef St. Petersburg een noordelijke stad, met alle merkwaardige spelingen van het licht en de tijd van de poolstreek. De winternacht begon vroeg in de middag en duurde tot diep in de ochtend. Ijskoude winden en sneeuwstormen joegen over de vlakten rond de stad, beukten tegen de muren en ramen van de renaissancepaleizen en lieten de Neva bevroren tot een staalharde massa. Boven de barokke torentjes en bevroren kanalen dansten de vreemde vlammen van de aurora borealis. Af en toe doorbrak een schitterende dag de sombere monotonie. De hemel veranderde dan in zilverachtig blauw en de sneeuwkristallen op bomen, daken en domtorens schitterden zo fel, dat het oog het niet kon verdragen. De winter maakte iedereen gelijk. De tsaar, zijn ministers, de priester en de arbeider pakten zich dik in en als ze binnenkwamen, gingen ze recht op de samowaar af voor een glas hete thee.

De zomers in St. Petersburg waren zo licht als de winters donker waren. Tweeëntwintig uur lang was de stad overgoten met licht. Tegen elf uur 's avonds waren de kleuren van de dag afgezwakt tot een melkachtig waas en sliep de stad in stilte. Maar wie nog op was, kon in het oosten een roze streep licht aan de horizon zien, het begin van een nieuwe ochtend. Het kon heet zijn in de hoofdstad. Door de open ramen kwamen met de koele briesjes van de rivier ook de zoute lucht van de Finse Golf, de geur van kruiden en teer, het geluid van koetsen, het geschreeuw van straatventers en het klokgelui van een nabijgelegen kerk binnen.³

St. Petersburg was in 1894 nog steeds trouw aan de wens van tsaar Peter. Het was het centrum van alle vooruitgang, van alles wat elegant en van veel wat cynisch was in het leven van Rusland. De grote opera- en balletgezelschappen, de symfonie- en kamerorkesten speelden het werk van Glinka, Rimski-Korsakov, Borodin, Moessorgski en Tsjaikovski. De inwoners van St. Petersburg lazen Poesjkin, Gogol, Dostojevski, Toergenjev en Tolstoj. Maar de society sprak Frans in plaats van Russisch, en de beste kleding en meubels werden in Parijs besteld. De Russische adel hield liever vakantie in Biarritz, Italië en aan de Rivièra, dan op de grote landgoederen, waaraan de financiële middelen ontleend werden voor zijn genoegens. De heren gingen naar de renbaan en de casino's. De dames sliepen tot in de middag, ontvingen dan hun kappers en maakten zich op voor een uitstapje naar de eilanden. Er waren veel liefdesverhoudingen, begeleid door onophoudelijke roddel.

De society ging 's avonds naar het keizerlijk ballet in het schitterende Mariinski-theater of naar het Théâtre-Français, waar 'de modieuze décolletés bedekt waren door een overvloed aan juwelen'⁴. Na afloop van de voorstelling hulden de dames en hun begeleiders zich in bontjassen en spoedden zich in kleine sleden naar het restaurant Cuba voor souper en dans. 'Niemand dacht eraan voor drie uur 's nachts te vertrekken, en de officieren bleven vaak tot vijf (...) wanneer de hemel al roze en zilver getint was.'⁵

'Het seizoen' in St. Petersburg begon op nieuwjaarsdag en duurde tot het begin van de lente. Gedurende deze winterweken maakte de aristocratie van de hoofdstad in duizelingwekkend tempo een ronde langs de concerten, banketten, bals, balletten, opera's, party's

en soupers. Iedereen gaf een avond en iedereen kwam. Op de recepties bewogen zich officieren in schitterende uniformen met oogverblindende decoraties tussen oude dames in satijnen toiletten, glazen champagne plukkend van de dienbladen van bedienden en zich tegoed doend aan koude steur, kip, gevulde eieren en drie verschillende soorten kaviaar. Er was ook een *Bal Blanc* waarop jonge, ongetrouwde meisjes in maagdelijk wit de quadrille dansten met jonge officieren, nauwlettend gadeslagen door chaperonnes. Voor jonge getrouwde paren waren er de *Bals Roses*: een wervelwind van walsen en zigeunermuziek, glanzende juwelen en blauwe, groene en rode uniformen, zodat men het gevoel had ‘vleugels te hebben aan de voeten en met het hoofd de sterren aan te raken’.⁶

In het hoogseizoen droegen de dames ’s avonds diamanten, ze woonden een kerkdienst bij, ontvingen gasten bij de lunch, maakten ’s middags een uitstapje en gingen daarna naar huis om zich te kleden voor het bal. Van oudsher waren de bals, gegeven door Zijne Majesteit in het Winterpaleis, de schitterendste. Geen ander Europees paleis was geschikter voor massaal vermaak. Het Winterpaleis telde een aantal reusachtige galerijen, elk zo breed en hoog als een kathedraal. Grote zuilen van marmer en malachiet ondersteunden de hoge vergulde plafonds, waaraan enorme kristallen en gouden kroonluchters hingen. Buiten in de koude januarinacht baadden de drie vleugels van het Winterpaleis in een overvloed van licht. Een eindeloze reeks koetsen reed voor om gasten af te zetten, die hun bontmantels aan de lakeien overhandigden en daarna de brede, witte marmeren trappen met dikke lopers bestegen. Langs de wanden stonden bakken met orchideeën en palmen aan weerszijden van grote spiegels, waarin gasten zichzelf konden bewonderen. Op regelmatige afstand stonden leden van de paleiswacht in witte uniformen met zilveren borstplaat en adelaarshelm en leden van de kozakkenwacht stram in de houding.⁷

Onder de drieduizend gasten waren hofbeambten in zwarte, goud bestikte uniformen, generaals met de borst vol onderscheidingen uit de Turkse oorlogen en jonge officieren van de huzaren in vol ornaat, met broeken van elandhuid, die zo nauw om het lichaam sloten dat twee soldaten moesten helpen bij het aantrekken. Op dit hofbal werd de grote hartstocht voor juwelen bij de Russische vrouw

tentoongespreid: op elk hoofd, om iedere hals, aan ieder oor, om elke pols, aan iedere vinger en om elk middel.

Het keizerlijke bal begon precies om halfnegen, als de opperceremoniemeester verscheen en met een ebbenhouten staf met de tweekoppige adelaar van de tsaar driemaal op de vloer stampte. Het werd doodstil in de zaal. De grote mahoniehouten deuren, ingelegd met goud, zwaaiden open, de opperceremoniemeester riep: ‘Hunne Keizerlijke Majesteiten’, en honderden avondjaponnen ritselden als de dames hun reverence maakten. Deze aankondiging ging in de winter van 1894 vooraf aan de verschijning van een lange, krachtige man met een baard: tsaar Alexander III. Naast hem, in een toilet van zilverbrokaat, afgezet met diamanten, en met de beroemde diamanten tiara in haar haar, zijn Deense vrouw, keizerin Maria met de donkere ogen. Het orkest zette een polonaise in en speelde later op de avond nog een quadrille, een mazurka en een wals. Tegen middernacht werd in aangrenzende zalen het souper geserveerd. Terwijl ze zich tegoed deden aan de kreeftensalade, de kippenpasteitjes, de slagroom en het gebak konden de feestgangers door het dubbele glas van de hoge ramen de sneeuwstormen zien jagen over de bevroren rivier. Te midden van de talrijke tafeltjes kuierde de tsaar, bijna 2 meter lang, als een grote, Russische beer, hier en daar een praatje makend, tot halftwee, het moment waarop het keizerlijk echtpaar zich terugtrok en de gasten met tegenzin naar huis gingen.

Tsaar Alexander III had een enorm werkvermogen en een grote fysieke kracht. Hij kon ijzeren poken en zilveren schalen dubbel buigen. Aan een diner zinspeelde de Oostenrijkse ambassadeur eens op moeilijkheden in de Balkan en dreigde dat Oostenrijk twee of drie legerkorpsen zou kunnen mobiliseren. Alexander greep snel een zilveren vork, draaide die in een knoop en wierp hem op het bord van de ambassadeur. ‘Dat is,’ zei hij kalm, ‘wat ik met uw twee of drie legerkorpsen ga doen.’⁸ Alexanders manier van ontspannen was voor zonsopgang opstaan, dan nam hij zijn geweer en vertrok om een hele dag in de bossen of moerassen te gaan jagen. Hij was grof, bot, bekrompen en achterdochtig. Hij had een sterke geest, sterke sympathieën en antipathieën en een grote wilskracht.⁹ Nadat hij een beslissing had genomen, ging hij naar bed en sliep onbezorgd. Hij had een afkeer van Engelsen en Duitsers en een hartstocht voor al-

les wat Russisch was. Hij haatte opsmuk en voelde dat een echte Rus eenvoudig moest zijn in tafelmanieren, taal, gedrag en kleding. Zelf droeg hij zijn truien en schoenen totdat ze op de draad versleten waren. Koningin Victoria zei eens koeltjes over deze lange tsaar, dat hij 'een vorst was die ze niet als een heer beschouwde'.¹⁰

Alexander domineerde zijn gezin zoals hij regeerde over zijn rijk. De rol van zijn vrouw was de grove reus behagen; zijn kinderen, vooral zijn drie zonen, hadden nauwelijks enige onafhankelijkheid. Het woord van de tsaar was een bevel, en een van de hofbeambten vermeldt dat de tsaar 'de indruk maakte je elk moment een klap te kunnen geven als hij tegen je sprak'.¹¹ Als hij een orkestje om zich heen verzameld had om kamermuziek te maken, domineerde hij met zijn grote fagot het hele gezelschap.¹²

Onder Alexander III leek het Russische systeem van autocratie goed te functioneren. De tsaar persoonlijk was de Russische regering. Hij had de absolute macht en was alleen verantwoording verschuldigd aan God. Vanaf de tsaar vertakte de macht zich naar lagere regionen en werd daar uitgeoefend door een leger van ministers, gouverneurs, klerken, belastingontvangers en politie, allen aangesteld in naam van de tsaar. Er bestond geen volksvertegenwoordiging en het volk had geen inspraak in hoe het geregeerd werd. Zelfs de leden van de keizerlijke familie, de grootvorsten en grootvorstinnen, bogen voor de wil van de tsaar. Keizerlijke grootvorsten dienden als gouverneur in de provincie, als hoge officieren in het leger of bij de marine, maar waren volledig afhankelijk van de tsaar. Hij hoefde maar met zijn vingers te knippen en ze werden aan de kant geschoven.

Alexander III was een toegewijde alleenheerser die zijn positie tot het uiterste uitbuitte. Hij zou onder alle omstandigheden een krachtige tsaar geweest zijn, maar de felheid van zijn geloof in de autocratie werd gevoed door zijn haat voor de moordenaars van zijn vader, de tsaar-bevrijder Alexander II. Dat de moordenaars van zijn vader geen liberalen maar revolutionaire terroristen waren, maakte voor Alexander III geen verschil: voor hem was het één pot nat.

Gedurende de dertien jaar van zijn bewind wijdde Alexander III zich aan de vernietiging van alle oppositie tegen zijn autocratie. Honderden van zijn politieke vijanden maakten als balling de lange

tocht naar de verlaten steden van Siberië. Zware censuur muilkorfde de pers. Het duurde niet lang of de strengheid van zijn politiek schiep het psychologisch gunstige klimaat voor de autocratie, en de ijver van moordenaars en terroristen begon af te zwakken.

Met uitzondering van zijn politieke visie was tsaar Alexander III een vooruitstrevend man. Hij sloot een verbond met Frankrijk om enorme Franse leningen los te krijgen waarmee hij de aanleg van de Russische spoorwegen kon financieren. Hij begon met de wederopbouw van het Russische leger en weerstond alle verleidingen en provocaties die hem in een oorlog hadden kunnen sleuren. Hoewel hij een afkeer had van Duitsers, moedigde hij Duitse industriëlen aan hun kapitaal naar Rusland te brengen en te investeren in kolen- en ijzermijnen.

Het streven zijn uitgebreide rijk geheel alleen te besturen, eiste het uiterste van Alexanders enorme energie. Om ongestoord te kunnen werken, koos hij het paleis te Athína tot residentie, 40 kilometer ten zuidwesten van St. Petersburg. Keizerin Maria had een grote voorkeur voor het stadsleven en haalde hem elke winter over naar de hoofdstad te verhuizen om de activiteiten van het seizoen te leiden. Alexander III weigerde echter te wonen in het grote, monumentale Winterpaleis, dat hij koud en tochtig vond. Het keizerlijk echtpaar nam zijn intrek in het kleinere Anitsjkovpaleis aan de Nevski Prospekt.

Het was een groot geluk voor Rusland dat Alexander getrouwd was met een vrouw die perfect paste bij haar positie. Geboren als prinses Dagmar van Denemarken, was ze een jongere zuster van prinses Alexandra, die trouwde met Edward, prins van Wales, en later koningin van Engeland werd. Als meisje was Dagmar verloofd met de oudere broer van Alexander III, Nicolaas, destijds de erfgenaam van de troon.¹³ Toen Nicolaas vóór hun huwelijk stierf, liet hij niet alleen zijn titel maar ook zijn verloofde aan Alexander na. Bij haar huwelijk nam prinses Dagmar de Russische naam Maria Feodorovna aan.

De Russen hielden van deze kleine, vrolijke vrouw die hun keizerin werd, en Maria vierde triomfen in het Russische hofleven. Ze genoot op partijen en bals. ‘Ik dans en ik dans en laat mezelf meeslepen,’ schreef ze op vierenveertigjarige leeftijd. Aan diners was

ze een intelligente en geestige gesprekspartner, en met haar vlamme, donkere ogen en haar hese stem waaruit warmte en humor spraken, domineerde ze evenzeer door charme als door positie.¹⁴ Als er iets voorviel dat de moeite van het roddelen waard was, vertelde Maria het nieuwtje verrukt verder. ‘Ze dansten een halfuur lang de mazurka,’ schreef ze eens in een brief. ‘Een arme dame verloor eens haar onderjurk, die voor onze voeten bleef liggen totdat een generaal hem verstopte achter een pot bloemen. De ongelukkige probeerde zich in de groep aanwezigen te verbergen, voordat iemand kon ontdekken wie ze was.’¹⁵ Ondanks haar neiging tot leedvermaak was ze verdraagzaam tegenover menselijke zwakheden. Geamuseerd bezag ze de beproeving die aartshertog Frans Ferdinand doorstond, toen hij in 1891 een officieel bezoek aan St. Petersburg bracht: ‘Hij is gefêteerd, hij is volgestopt met lunches en diners, zodat hij er ten slotte een afschuwelijke indigestie aan over zal houden. Gisteravond zag hij er in de schouwburg nogal bleek uit en hij ging voortijdig weg met migraine.’¹⁶

Toen ze dertig was, had Maria al ruimschoots voldaan aan de verplichtingen van het koninklijke moederschap door de geboorte van vijf kinderen. Nicolaas werd op 18 mei 1868 geboren, gevolgd door George (1871), Xenia (1875), Michaël (1878) en Olga (1882). Daar haar echtgenoot volledig in zijn werk opging, zorgde ze voor de kinderen, hield toezicht op hun studeren, gaf hun raad en luisterde naar hun vertrouwelijke mededelingen. Meermalen functioneerde ze als de moederlijke buffer tussen haar opgroeiende kinderen en de sterke, ruwe man die hun vader was. Haar oudste zoon, de schuchtere tsarevitsj Nicolaas, had haar moederlijke steun vooral nodig. Alles aan Alexander vervulde zijn zoon met afschuw. In oktober 1888 ontspoorde de keizerlijke trein bij Charkov terwijl de tsaar en zijn gezin net pudding zaten te eten in de restauratiewagen. Het dak stortte in, maar Alexander met zijn enorme kracht zette zijn schouders eronder en hield het lang genoeg omhoog om zijn vrouw en kinderen in staat te stellen ongedeerd uit de wagen te kruipen.¹⁷ De gedachte dat hij eens deze Hercules-achtige vader moest opvolgen, vond de jonge Nicolaas verre van aantrekkelijk.

Toen het jaar 1894 aanbrak, leek de angstige toekomst voor Nicolaas nog ver weg. Tsaar Alexander, pas negenenveertig, had nog niet

het toppunt van zijn macht bereikt. De eerste jaren waren besteed aan de restauratie van een effectieve autocratie. Nu de rust hersteld was en de dynastie veiliggesteld, was het tijd om zijn grote macht te gebruiken om een definitief stempel op Rusland te drukken. Er waren al mensen met vertrouwen in de toekomst die hem begonnen te vergelijken met Peter de Grote.

DE VAL VAN HET HUIS ROMANOV

Op 17 juli 1918 werden alle leden van de keizerlijke familie van Rusland en hun bedienden in koelen bloede vermoord door Russische revolutionairen in Jekaterinaburg. Na ruim driehonderd jaar kwam er zo een einde aan de dynastie van de Romanovs.

Tsaar Nicolaas II kwam totaal onvoorbereid aan de macht toen zijn vader in 1894 onverwachts overleed. De toen zesentwintigjarige prins Nicolaas huwde in allerijl zijn Duitse geliefde, prinses Alexandra van Hessen, en zij werden razendsnel gekroond tot tsaar en tsarina.

Het keizerlijke paar ontsnapte aan de immense druk van de macht door zich met overgave op hun gezinsleven te storten. Toen na vier dochters eindelijk een troonopvolger werd geboren, leek hun geluk compleet. Maar het prinsje Aleksej bleek aan de erfelijke bloedaandoening hemofilie te lijden, en de zorg eiste het ouderpaar bijna helemaal op. Alexandra schakelde de mysticus Raspoetin in, die al snel grote invloed wist te vergaren aan het hof. Nicolaas luisterde niet naar de luide roep om hervormingen in de samenleving en liet zich leiden door zijn vertrouwelingen, wat uiteindelijk leidde tot de tragedie in Jekaterinaburg.

Aan de hand van dagboeken, brieven en memoires schetst Pulitzerprijs-winnaar Massie een panorama van het leven en het tragische einde van de laatste tsarenfamilie in het Rusland van 1894 tot 1919 tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, de Russische Revolutie en de val van de monarchie in heel Europa.

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-019-1264-8 NUR 680

9 789401 912648